

Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,
γενικός γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων
για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

Τα Δελτία Πληροφοριών της ΚΥΠ για Κύπρο και Τουρκία, Ιούλιος – Αύγουστος 1974

Η απόφαση της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών να καταστήσει διαθέσιμα στην έρευνα τα Δελτία Πληροφοριών της τότε ΚΥΠ (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) για την Κύπρο και την Τουρκία, για το διάστημα του Ιουλίου και του Αυγούστου 1974, αποτελεί σημείο καμπής στην ιστορική έρευνα αλλά και στην καταγραφή της ιστορίας της ίδιας της Υπηρεσίας. Η ΕΥΠ προσφέρει πολύτιμο υλικό, κατά την πεντηκοστή επέτειο της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, το οποίο μπορεί να συνδυαστεί με άλλα στοιχεία και να βοηθήσει στη συγκρότηση μιας πληρέστερης εικόνας για τα γεγονότα εκείνου του καλοκαιριού που σημάδεψαν τραυματικά την πορεία του έθνους. Η πρωτοβουλία της ΕΥΠ και του διοικητή της, πρέσβυ Θεμιστοκλή Δεμίρη, οφείλει να εξαρθεί.

Σε διεθνές επίπεδο, η πρόσβαση πολιτών και ερευνητών σε παρόμοια έγγραφα των υπηρεσιών πληροφοριών δεν είναι στοιχείο αυτονόητο. Οι περισσότερες χώρες στον κόσμο δεν την επιτρέπουν. Είναι πρωτίστως υπηρεσίες δυτικών χωρών – και όχι όλων – που δίνουν στη δημοσιότητα έγγραφά τους (φυσικά μετά την παρέλευση ενός εύλογου χρονικού διαστήματος το οποίο ορίζεται από τη σχετική νομοθεσία), αλλά ακόμη και τούτο είναι μια πολύ πρόσφατη εξέλιξη. Άλλωστε, είναι γνωστή η περίπτωση των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, των οποίων ακόμη και η ύπαρξη δεν επιβεβαιωνόταν επισήμως μέχρι πριν λίγες δεκαετίες, κάτι που συντηρούσε και έναν θρύλο (όχι πάντοτε ακριβή, καθώς επέτεινε μια υπερβολική αίσθηση δέους), γύρω από τις δραστηριότητές τους. Από την άποψη αυτή, η πρωτοβουλία της ΕΥΠ είναι σημαντικό βήμα προς την προσαρμογή, τόσο της ίδιας της Υπηρεσίας αλλά και γενικότερα του κράτους, σε αυτές τις διεθνείς τάσεις, τουλάχιστον του δυτικού κόσμου.

Το υλικό που διατίθεται είναι συγκεκριμένο. Πρόκειται για τα Δελτία Πληροφοριών σχετικά με την Κύπρο και την Τουρκία τα οποία απευθύνονταν κατά βάση σε στρατιωτικές υπηρεσίες, που έτσι τηρούνταν ενήμερες σε καθημερινή βάση για τις πολιτικές εξελίξεις αλλά και για τις κινήσεις των στρατιωτικών δυνάμεων της γείτονος και σε γεωγραφικά πεδία γειτνίασης με την Ελλάδα αλλά και γενικότερα στον τουρκικό χώρο καθώς και στην Κύπρο.

Ο απαιτητικός παρατηρητής ασφαλώς θα αντιληφθεί ότι αυτό δεν είναι το σύνολο του υλικού της ΚΥΠ για την επίμαχη περίοδο. Εκτός των Δελτίων Πληροφοριών, η Υπηρεσία προφανώς παρήγαγε, ακόμη, αναλύσεις της γεωπολιτικής κατάστασης, εισηγήσεις προς τις κρατικές υπηρεσίες, ενώ αυτονόητα υπήρχαν και τα σήματα με τα οποία διαβιβάζονταν οι πληροφορίες στην εσωτερική της δομή. Επομένως, το παρουσιαζόμενο σήμερα υλικό είναι μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου. Είναι, μάλιστα, το μέρος αυτό κυρίως απλά πληροφοριακό: δελτία που κατέγραφαν και περιέγραφαν τις εξελίξεις. Ωστόσο, πρόκειται για υλικό που διαθέτει αυτονομία και παρουσιάζει μια συνολική εικόνα: είναι τα Δελτία Πληροφοριών που παρήχθησαν κατά τους δύο μήνες κατά τους οποίους πραγματοποιήθηκε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο· εκκινεί από τις ημέρες πριν την αποστολή της επιστολής του Μακαρίου προς τον Φαίδωνα Γκιζίκη, «πρόεδρο της Δημοκρατίας» στην Αθήνα, και τελειώνει την επαύριον της δεύτερης τουρκικής εισβολής, δύο εβδομάδες μετά τον Αττίλα II. Επιπλέον, ενώ πράγματι τα Δελτία είναι έγγραφα περιγραφικά, είναι αυτονόητο ότι ακόμη και στην καταγραφή και στην επιλογή του τι καταγράφεται, εμπεριέχονται, έστω εμμέσως (αλλά ορισμένες φορές και άμεσα), στάσεις και ανάλυση.

Με βάση το παρουσιαζόμενο υλικό είναι δυνατόν να διατυπωθούν κάποιες διαπιστώσεις ή έστω κάποιες υποθέσεις εργασίας. Στις αρχές Ιουλίου, γίνονται διαδοχικές και εκτενείς αναφορές και σε πολλά άλλα θέματα, όπως π.χ. το μείζον ζήτημα της αμερικανοτουρκικής διαμάχης σχετικά με την τουρκική παραγωγή οπίου, ή η (τότε νέα) πολιτική της Άγκυρας να αμφισβητεί την ελληνική υφαλοκρηπίδα. Είναι μια περίοδος κατά την οποία δεν έχει ξεκινήσει η κρίση στην Κύπρο και ως εκ τούτου δεν υπάρχει η θεματική εστίαση που θα σημειωθεί τις επόμενες ημέρες.

Διαφαίνεται ότι η Υπηρεσία δεν είχε αναμιχθεί στην οργάνωση του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου εναντίον του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Βέβαια, εκ της φύσεώς τους, τα Δελτία Πληροφοριών δεν αναμένεται να αναφέρουν στοιχεία για ένα σχεδιαζόμενο, δηλαδή μελλοντικό πραξικόπημα· καταγράφουν αυτό που έχει συμβεί την προηγούμενη ημέρα και δεν θα καταγράψουν αυτό που δεν έχει ακόμη συμβεί. Ωστόσο, από το υλικό είναι μάλλον ξεκάθαρο ότι οι συντάκτες των Δελτίων και γενικά – αυτό, νομίζω, μπορεί να λεχθεί με λελογισμένη βεβαιότητα – η Υπηρεσία, δεν ήταν ενήμεροι για τον σχεδιασμό του πραξικοπήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Δελτίο της 15ης Ιουλίου (που κάλυπτε χρόνο έως τις 8 το πρωί εκείνης της ημέρας), αναφέρεται: «Εκτιμάται ότι η ανωτέρω τακτική [του Μακαρίου] θα συνεχισθή». Πρόκειται για μια λανθασμένη εκτίμηση – προδικάζει τη συνεχιζόμενη παρουσία του Μακαρίου –, η οποία δεν θα εκφραζόταν εάν οι συντάκτες γνώριζαν ότι σε μισή ώρα θα γινόταν το πραξικόπημα εναντίον του αρχιεπισκόπου και θα διαψεύδονταν.

Ως ιστορικό, τούτο το στοιχείο, δηλαδή η διαφαινόμενη μη εμπλοκή της ΚΥΠ στο πραξικόπημα, δεν με εκπλήσσει. Η χούντα του Ιωαννίδη, που ήξερε πολύ καλά πώς γίνονται τα πραξικοπήματα (πόλεμο δεν ήξερε να κάνει, όπως σύντομα δυστυχώς αποδείχθηκε) και κυρίως κατανοούσε τη μέγιστη ανάγκη για μυστικότητα και αποφυγή διαρροών, διατήρησε τον ελάχιστο δυνατό κύκλο ανθρώπων ενήμερο για τη σκοπούμενη ενέργεια, δηλαδή μόνον όσους ήταν απολύτως απαραίτητο να ενημερωθούν· δεν είναι σαφές ακόμη και εάν κράτησε ενήμερους και ανώτατους αξιωματικούς. Η ΚΥΠ δεν περιλαμβανόταν στον κύκλο που ήταν απαραίτητο να είναι πληροφορημένος για τον σχεδιασμό.

Μετά το πραξικόπημα, τα Δελτία Πληροφοριών επιβεβαιώνουν την υπόθεση που έχει διατυπωθεί ότι η ΚΥΠ επισήμανε με επάρκεια και αρκετή ακρίβεια τις τουρκικές προετοιμασίες για πολεμική σύγκρουση και απόβαση στην Κύπρο (βλ. τα Δελτία της 17ης, 18ης και 19ης Ιουλίου), αλλά οι προειδοποιήσεις της αγνοήθηκαν από το καθεστώς. Είναι πράγματι εντυπωσιακή, τόσο πριν όσο και μετά την τουρκική εισβολή, η λεπτομέρεια των πληροφοριών που διέθετε η Υπηρεσία για τις διεργασίες στις τουρκικές μονάδες και σχηματισμούς. Τα Δελτία, από την επαύριον του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου έως και την επαύριον του δεύτερου Αττίλα, περιγράφουν την τουρκική κινητοποίηση, την μετάπτωση μονάδων εκπαίδευσεως σε μονάδες κρούσης, τις μετακινήσεις των μονάδων. Είναι μια μελαγχολική σκέψη το συμπέρασμα που δυστυχώς αβίαστα εξάγεται, ότι δηλαδή η Τουρκία κινητοποιήθηκε και προετοιμάστηκε πολύ καλύτερα από ό,τι συνέβη με την αψυχολόγητη και καταστροφική ελλαδική «γενική» επιστράτευση που οδήγησε στην κατάρρευση των δομών του ελληνικού στρατού μέσα σε μια ημέρα στις 20 Ιουλίου...

Τα Δελτία Πληροφοριών διακόπτονται για κάποιες ημέρες, από τις 19 Ιουλίου (ώρα 8.00 το πρωί) έως τις 23 Ιουλίου (ώρα 7.00 το πρωί). Και αυτό επίσης δεν θα πρέπει να προξενήσει κάποια μεγάλη έκπληξη. Την ώρα που θα έπρεπε να συνταχθεί το Δελτίο της 20ής Ιουλίου – δηλαδή, κανονικά, αμέσως μετά τις 8 το πρωί –, η τουρκική εισβολή είχε ήδη εκδηλωθεί και επομένως οι πληροφορίες που θα περιείχε είχαν χάσει την επικαιρότητά τους. Αντίστοιχα, τις επόμενες ημέρες, οι στρατιωτικές υπηρεσίες ενημερώνονταν από τις μονάδες που είχαν εμπλακεί στις μάχες, παρά από την ΚΥΠ. Ο τόνος των Δελτίων στις 23–25 Ιουλίου δίνει την εντύπωση κάποιας σύγχυσης, κάτι που επίσης είναι πιθανότατα εξηγήσιμο μέσα στον ορυμαγδό των εξελίξεων εκείνων των ημερών αλλά και, πάνω από όλα, λόγω της επιτυχίας της τουρκικής εισβολής. Η σύνταξη των Δελτίων αποκαθίσταται πλήρως σε ομαλή ροή μετά τις 26 Ιουλίου, οπότε αυτά γίνονται πολύ πιο λεπτομερή και έχουν σημαντικά μεγαλύτερη έκταση. Και πάλι εντυπωσιάζει η λεπτομέρεια στην καταγραφή τόσο των τουρκικών στρατιωτικών κινήσεων, όσο και των συνεχιζόμενων εσωτερικών διαμαχών μεταξύ

των Ελλήνων Κυπρίων, κάτι που δυσκόλευε σοβαρά τους χειρισμούς του Γλαύκου Κληρίδη, προεδρεύοντος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Δεν είναι στόχος του παρόντος κειμένου να προχωρήσει σε μια συνθετική ανάλυση των Δελτίων ή της στάσης της ΚΥΠ. Ο μελετητής των Δελτίων θα διαπιστώσει σε ορισμένα σημεία κάποιες υπερβολές, μια σαφώς αντιαμερικανική και αντιβρετανική στάση, ίσως και κάποια τάση, επίσης εξηγήσιμη στο κλίμα των ημερών μετά τον Αττίλα Ι, να «δει» η Υπηρεσία και ορισμένες θετικές εξελίξεις (ειδικά στο διεθνές κλίμα) ακόμη και εκεί όπου δεν υπήρχαν.

Πάντως, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τι μπορούμε να βρούμε και τι δεν είναι λογικό να αναμένουμε να βρούμε σε τέτοια έγγραφα. Π.χ. δεν θα βρούμε μια «ιστορία» των πολεμικών επιχειρήσεων: τα Δελτία δεν περιγράφουν λεπτομερώς την πορεία των μαχών στην Κύπρο – αυτό γινόταν από τις εμπλεκόμενες μονάδες και σχηματισμούς. Αλλά και γενικότερα: τα έγγραφα της ΚΥΠ περιέχουν σημαντικές και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες καταγραφές, αλλά δεν λένε όλη την ιστορία, και δεν θα πρέπει να αναμένεται ότι θα την πουν.

Η ΕΥΠ, προσφέροντας πρόσβαση σε αυτό το υλικό, εισφέρει πηγές, δηλαδή έγγραφα προς μελέτη, χωρίς να τα συνοδεύει με δικό της σχολιασμό ή συνθέσεις, χωρίς δηλαδή να επιχειρεί να επηρεάσει ή να προδικάσει το επιστημονικό συμπέρασμα. Η χρήση των δημοσιοποιούμενων εγγράφων θα γίνει από τον ενδιαφερόμενο πολίτη και τον ερευνητή, και ασφαλώς η μελέτη τους με βάση την επιστημονική μεθοδολογία θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση των γεγονότων εκείνων των ημερών.

Πρόκειται επομένως για κρίσιμης σημασίας αρχειακό υλικό το οποίο η Υπηρεσία καθιστά διαθέσιμο, και το οποίο θα συμβάλει, αυτονόητα συνδυαζόμενο με τις άλλες διαθέσιμες πηγές, στην επιστημονική έρευνα και στην προσπάθειά μας να συγκροτήσουμε μια συνολική και μακροπρόθεσμα οριστική εικόνα των καθοριστικών εκείνων γεγονότων. Είναι αυτονόητη η παρατήρηση ενός επιστήμονα όπως ο γράφων, ότι η απόφαση της ΕΥΠ να το καταστήσει διαθέσιμο πρέπει να εξαρθεί ως ένα πολύ θετικό βήμα. Θα ήταν πολύ καλοδεχούμενο εάν, όπως σημειώνει ο διοικητής της ΕΥΠ, το πρώτο αυτό βήμα συνεχιστεί με τη διάθεση και άλλου υλικού στην έρευνα, καθώς και εάν το παράδειγμά της ακολουθήσουν και άλλες υπηρεσίες του κράτους.